

К.В. Кравчик, О.В. Пашкова, О.І. В'юнов, А.Г. Білоус

ВПЛИВ ОКСИДУ ЗАЛІЗА (III) НА СТУПІНЬ СТАБІЛІЗАЦІЇ Y-ZrO₂

Методом рентгенофазового аналізу та мессбауерівської спектроскопії досліджено вплив оксиду заліза на ступінь стабілізації оксиду цирконію, стабілізованого ітрієм (Y-ZrO₂). Показано, що оксид заліза є стабілізатором кубічної кристалічної структури Y-ZrO₂.

Система ZrO₂—Y₂O₃—Fe₂O₃ має велике практичне значення, оскільки на її основі можуть бути розроблені тверді електроліти з провідністю по кисню [1—3]. Зменшення значення середнього катіонного радіуса при частковому заміщенні йонів Y³⁺ на менший за розміром йон Fe³⁺ ($r_{\text{к.ч.6}} \text{ Y}^{3+} = 0.892 \text{ \AA}$, $r_{\text{к.ч.6}} \text{ Fe}^{3+} = 0.645 \text{ \AA}$ [4]) зазвичай створює більш сприятливі умови для транспорту йонів O²⁻ [5, 6]. При цьому значно знижується температура спікання кераміки [7, 8].

Однією з проблем при розробці твердих електролітів є отримання кубічної структури повністю стабілізованого (відсутність моноклінної фази *m*-ZrO₂) діоксиду цирконію *c*-ZrO₂ з кристалічною ґраткою типу флюориту (CaF₂), яка забезпечила б стабільність електрофізичних властивостей. Структура повинна бути стійкою до зовнішнього впливу — температури, тиску та різних активних газових і рідких середовищ [9]. Успішне вирішення цієї задачі пов'язане з недостатньо чіткими уявленнями на сьогоднішній день про механізми стабілізації та дестабілізації високотемпературних модифікацій ZrO₂. Тому дослідження поліморфізму і структурних особливостей систем на основі ZrO₂ у залежності від умов термообробки та хімічного складу є актуальними.

Дана робота є продовженням наших досліджень [10] оксидів [1 - (x+y)]ZrO₂•xY₂O₃•yFe₂O₃ в області складів, що відповідають x+y=0.03±0.08. В роботі [10] вивчено поліморфний склад діоксиду цирконію в залежності від хімічного складу та умов термообробки, а також, методом мессбауерівської спектроскопії, — тонку структуру тетрагональних твердих розчинів (*t*-ZrO₂). При високих температурах кубічний твердий розчин (ТР) володіє більш високими енергією активації йонної провідності й електропровідністю, ніж тетрагональний ТР [11]. Тому дослідження тонкої структури кубічних ТР (*c*-ZrO₂) викликають певний інтерес. У бінарній системі ZrO₂—Y₂O₃ повна стабілізація *c*-ZrO₂ реалізується при вмісті Y₂O₃ ≥ 8—9 % мол. [12]. Згідно з [10], в системі ZrO₂—Y₂O₃—Fe₂O₃ повна стабілізація фаз *c*-ZrO₂ і *t*-ZrO₂

спостерігається при загальному вмісті легуючих оксидів Y₂O₃ та Fe₂O₃, рівному 8 % мол. Враховуючи ці результати, кристалізацію однофазного *c*-ZrO₂ можна очікувати при вмісті Y₂O₃+Fe₂O₃ у кількості 10—12 % мол.

У зв'язку з цим метою даної роботи є вивчення структурних особливостей кубічних твердих розчинів на основі системи 0.9ZrO₂•(0.1-x)Y₂O₃•xFe₂O₃.

Досліджували порошкоподібні зразки складаних оксидів, що відповідають складам (ZrO₂)_{0.9}(Y₂O₃)_{0.1-x}(Fe₂O₃)_x (x = 0, 0.01, 0.015, 0.02, 0.03, 0.04 та 0.05). Оксиди отримували відпалюванням системи гідроксидів ZrO(OH)₂, Y(OH)₃ і FeOOH, що були осажені з концентрованих розчинів ZrOCl₂, Y(NO₃)₃ і Fe(NO₃)₃ розчином аміаку. Отримані ксерогелі відпалювали в камерній печі в інтервалі температур 1223—1623 К з точністю ± 1 К.

Зразки вивчали методами рентгенофазового та повнопрофільного рентгенівського аналізів на дифрактометрі ДРОН-4-07 (CuK_α-випромінювання, зйомка в дискретному режимі з кроком 0.02° з часом зйомки в кожній точці 10 с). В якості зовнішніх стандартів використовували SiO₂ (стандарт 2θ) та сертифікований стандарт інтенсивності Al₂O₃ [13]. Для рентгенофазового аналізу застосовували базу даних PDF.

Мессбауерівські спектри (МС) зразків отримували на спектрометрі електродинамічного типу, що працює в режимі постійних прискорень, з джерелом γ-квантів ⁵⁷Со у матриці Rh. Ізомерні зсуви для спектрів на магнітному діапазоні проводили відносно нітропрусиду натрію. МС обробляли по програмі з використанням методу найменших квадратів.

Результати рентгенофазових досліджень відпалених при температурах 1223, 1473 та 1623 К зразків, що відповідають складу (ZrO₂)_{0.9}(Y₂O₃)_{0.1-x}(Fe₂O₃)_x (x=0.01 ± 0.05), представлені на рис. 1. Основною фазою в досліджуваному інтервалі температур є кубічний діоксид цирконію. Однофазні зразки *c*-ZrO₂ в області температур 1223—1573 К реалізуються в інтервалі x=0 ± 0.02. Зі збільшенням x (≥ 0.03) та температури відпалу зразків від

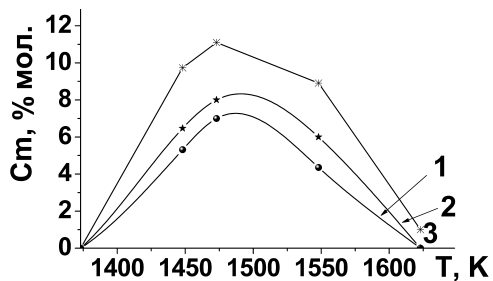

Рис. 1. Температурна залежність вмісту моноклінної модифікації ZrO_2 у зразках $(ZrO_2)_{0.9}(Y_2O_3)_{0.1-x}(Fe_2O_3)_x$ у залежності від кількості Fe_2O_3 ; $x = 0.03$ (1); 0.04 (2); 0.05 (3).

1223 до 1623 К, крім фази $c-ZrO_2$, з'являються фази $m-ZrO_2$, а також $\alpha-Fe_2O_3$. Тобто в процесі термообробки цих зразків відбуваються процеси дестабілізації ZrO_2 (збільшується кількість $m-ZrO_2$) в області температур ~ 1373 — 1473 К та стабілізації при температурах вище 1473 К. З метою з'ясування причини процесів стабілізації, що мають місце при підвищенні температури, нами були досліджені МС зразків $(ZrO_2)_{0.9}(Y_2O_3)_{0.08}(Fe_2O_3)_{0.02}$ та $(ZrO_2)_{0.9}(Y_2O_3)_{0.07}(Fe_2O_3)_{0.03}$ після термообробки при температурах 1473 та 1623 К (зразки I, II та I', II' відповідно).

На рис. 2 наведені отримані на магнітному

діапазоні МС вказаних вище зразків. МС зразка I представлений суперпозицією секстету магнітного розщеплення та двома дублетами квадрупольного розщеплення, МС зразка II — суперпозицією двох секстетів зееманівського розщеплення та двома дублетами квадрупольного розщеплення. МС зразка I' — уширеним дублетом квадрупольного розщеплення, а МС зразка II' — суперпозицією аналогічного дублету та секстету магнітного розщеплення. На основі порівняння значень параметрів секстетів з опублікованими даними для оксидів заліза [14, 15] та сполук системи Fe—Y—O [16] секстети МС зразків I та II приписані нами резонансному поглинанню йонів Fe^{3+} у структурах гематиту ($\alpha-Fe_2O_3$) та ортофериту ($YFeO_3$) відповідно (див. рис. 2, а,б).

Присутність двох дублетів на МС зразків I та II (рис. 2, а,б) можна пояснити наявністю кількох залізовмісних фаз у складі дослідженої системи або кількох структурно-нееквівалентних позицій резонансних йонів, що відрізняються катіонним та аніонним оточенням. На основі аналізу параметрів МС та результатів РФА ми дійшли висновку, що парамагнітні дублети Fe_1^{3+} та Fe_2^{3+} відносяться до модифікацій ZrO_2 . Так, за даними РФА (рис. 1), зразок, що містить 3 % мол. Fe_2O_3 ($x=0.03$), характеризується присутністю двох

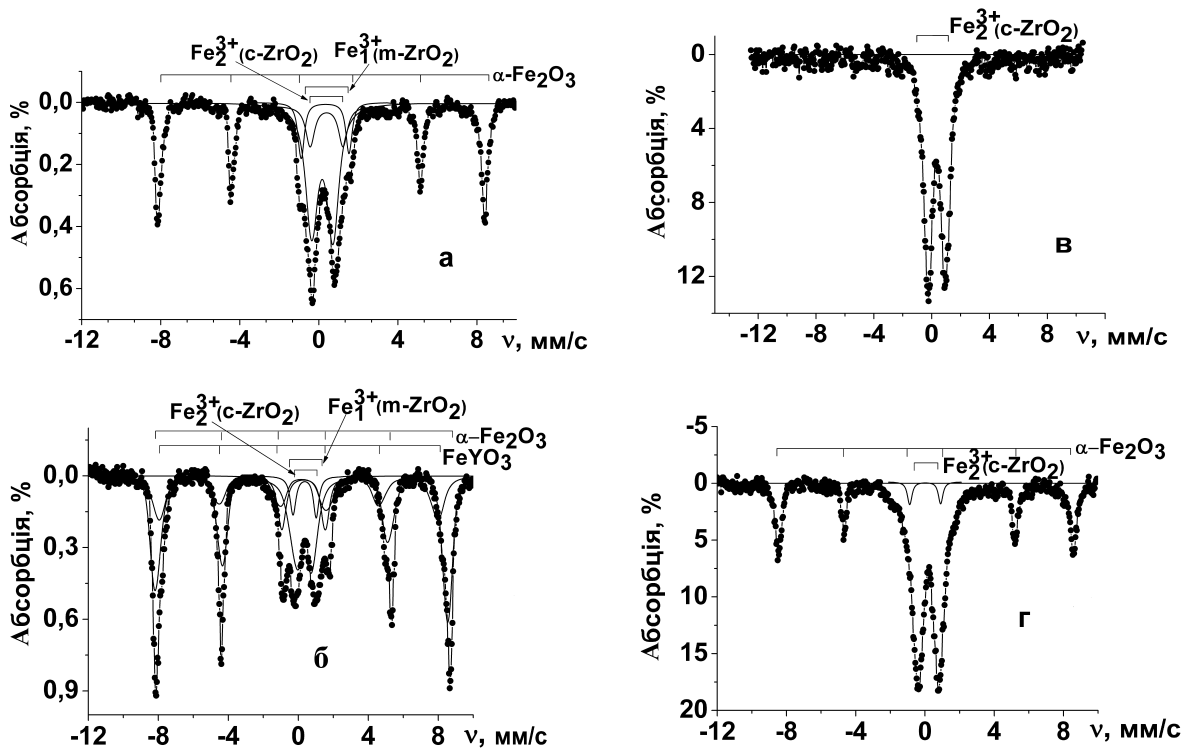

Рис. 2. МС зразків I (а), II (б), I' (в) і II' (г), отримані на магнітному діапазоні вимірювань.

модифікацій ZrO_2 (c - ZrO_2 та m - ZrO_2) після термообробки при 1473 К та 100 % c - ZrO_2 — після термообробки при 1623 К. За результатами МС вказаним модифікаціям ZrO_2 відповідають дублети Fe_2^{3+} та Fe_1^{3+} відповідно (рис. 2, *в,з*; зразки II та II'). Аналогічне віднесення дублетів, очевидно, буде справедливим і для зразків, що містять 2 % мол. Fe_2O_3 ($x=0.02$). Відсутність на дифрактограмах зразка I ($x=0.02$) рефлексів фази m - ZrO_2 (рис. 1) може бути пов'язане з малою кількістю або з рентгеноаморфним станом, що викликаний великою дисперсністю та дефектністю структури у порівнянні зі зразком II ($x=0.03$). Відсутність на дифрактограмах зразка II рефлексів фази $YFeO_3$, очевидно, пояснюється її малою кількістю.

Як впливає з результатів МС зразка II, йони Fe^{3+} розчиняються як в c - ZrO_2 , так і в m - ZrO_2 . На підставі цих результатів та наших раніше проведених досліджень [10] можна стверджувати, що Fe_2O_3 обмежено розчиняється в ZrO_2 , але не є стабілізатором його високотемпературних модифікацій.

Проте у потрійній системі ZrO_2 — Y_2O_3 — Fe_2O_3 Fe_2O_3 сприяє стабілізації ZrO_2 , істотно збільшуючи ефективність Y_2O_3 як стабілізатора високотемпературного ZrO_2 . Це добре видно при порівнянні поліморфних перетворень у процесі термообробки прекурсорів однієї природи (гідроксидів) у бінарній ZrO_2 — Y_2O_3 [17] і потрійній ZrO_2 — Y_2O_3 — Fe_2O_3 [10] системах. Той факт, що Fe_2O_3 є стабілізатором ZrO_2 тільки в присутності Y_2O_3 , наводить на думку про стабілізацію високотемпературних модифікацій за рахунок утворення стабілізуючої сполуки Y — Fe — O . Ми вважаємо, що стабілізація c - ZrO_2 у системі ZrO_2 — Y_2O_3 — Fe_2O_3 може бути обумовлена утворенням хімічної сполуки, ізоморфної до c - ZrO_2 . У бінарній системі Y_2O_3 — Fe_2O_3 при термообробці ксерогелів (гідроксидів та алкоголятів) встановлено утворення двох сполук — ортофериту $YFeO_3$ зі структурою деформованого перовскиту та ферогранату $Y_3Fe_5O_{12}$ [18, 19]. Ідентифікація фази ортофериту $YFeO_3$ на МС зразків $(ZrO_2)_{0.9}(Y_2O_3)_{0.07}(Fe_2O_3)_{0.03}$ після термообробки при 1473 К та її відсутність на МС цих же зразків після термообробки при 1623 К вказує на розчинність $YFeO_3$ у c - ZrO_2 (рис. 2, *б,з*). За даними досліджень [19], гексагональна елементарна комірка $YFeO_3$ ($a=3.511$; $c=11.72$; $V=125.12$; $Z=2$) легко трансформується в ромбоєдричну того ж об'єму з кутом Y — Y — Y , рівним 60°). Відомо [20], що гранецентрована кубічна ґратка (типу CaF_2) має примітивний паралелепіпед повторюваності

у формі гострого ромбоєдра з кутом 60° . З огляду на викладене вище та близькі розміри об'ємів кристалічної ґратки c - ZrO_2 та H - $YFeO_3$ можна з упевненістю сказати про їхній ізоморфізм.

З аналізу результатів РФА та МС випливає, що гексагональний $YFeO_3$ може утворювати тверді розчини з ZrO_2 уже при порівняно низьких температурах (при температурах утворення H - $YFeO_3$), що сприяє виникненню широкої області c - ZrO_2 (рис. 1) [10]. Дестабілізація c - ZrO_2 у зразках, що містять ≥ 3 % мол. Fe_2O_3 (рис. 1), в інтервалі температур 1373—1473 К, імовірно, обумовлена сегрегацією йонів Y^{3+} й Fe^{3+} до границі зерна [20], а стабілізація при температурах вище 1473 К — з розчиненням $YFeO_3$, що утворюється на границі зерен у c - ZrO_2 . На наш погляд, утворення зв'язку Y — Fe з більшим ступенем ковалентності у порівнянні зі зв'язком Y — O може бути перешкодою сегрегації Y_2O_3 до границі зерна а, отже, фазового переходу типу c - $ZrO_2 \rightarrow t$ - $ZrO_2 \rightarrow m$ - ZrO_2 .

Таким чином, у даній роботі було вивчено вплив оксиду заліза на поліморфний склад і тонку структуру кубічних твердих розчинів у системі $(ZrO_2)_{0.9}(Y_2O_3)_{0.1-x}(Fe_2O_3)_x$. Відмічено, що Fe_2O_3 розчиняється у ZrO_2 , але не є стабілізатором його високотемпературних фаз. Показано, що часткове заміщення йонів Y^{3+} на Fe^{3+} підвищує ефективність Y_2O_3 як стабілізатора високотемпературного ZrO_2 і стабільність структури в часі внаслідок утворення ортофериту ітрію ($YFeO_3$), ізоморфного до c - ZrO_2 .

РЕЗЮМЕ. Методом рентгенофазового аналізу и мессбауэровской спектроскопии исследовано влияние оксида железа на степень стабилизации оксида циркония, стабилизированного иттрием (Y - ZrO_2). Показано, что оксид железа является стабилизатором кубической кристаллической структуры Y - ZrO_2 .

SUMMARY. The effect of iron oxide on the stabilization degree of yttrium-stabilized zirconium dioxide (Y - ZrO_2) has been investigated using X-ray powder diffraction and Mossbauer spectroscopy. It has been shown that iron oxide stabilizes cubic modification of crystal structure of Y - ZrO_2 .

1. Караваев Ю.Н., Бурмакин Е.И. // Неорган. материалы. -1996. -**32**, № 1. -С. 66—70.
2. Matsui N., Takigawa H. // Solid State Ionics. -1990. -**40**, № 41. -P. 926—928.
3. Караваев Ю.Н., Мартеньянова З.С., Зырянов В.Г. // Неорган. материалы. -1995. -**31**, № 7. -С. 937—941.
4. Shannon R.D., Prewitt C.T. Acta Crystallogr., Sect. B. -1969. -**25**. -P. 925—946.

5. *Stafford R.J., Rothman S.J., Roubort J.L.* // Solid State Ionic. -1989. -**37**. -P. 67—72.
6. *Badwal S.P.S.* // Ibid. -1992. -**52**. -P. 23—32.
7. *Boutz M.M.R., Winnubst A.J.A., Hartgers F., Burggraaf A.J.* // J. Mater. Sci. -1994. -**29**. -P. 5374—5382.
8. *Shu J.L., Yen T.S., Schubert H.* // Ibid. -1997. -**32**. -P. 1341—1346.
9. *Алексеевко В.И., Волкова Г.К.* // Журн. техн. фізики. -2000. -**70**. -Вып. 9. -С. 57—62.
10. *Belous A.G., Pashkova E.V., V'yunov O.I., Ivanitskii V.P.* // J. Mater. Sci. -2005. -**40**. -P. 5273—5280.
11. *Караваев Ю.Н., Бурмакин Е.И.* // Электрохимия. -1992. -**28**, № 10. -С. 1484—1489.
12. *Scott H.G.* // J. Mater. Sci. -1975. -**10**. -P. 1527.
13. *Certificate of Analysis: Standard Reference Material 1976, Instrument Sensitivity Standard for X-Ray Powder Diffraction.* -Gaithersburg: Natl. Inst. of Standards and Technology, 1991. -P. 1—4.
14. *Yu Zhou, Ting-Chuan Lei* // J. Amer. Ceram. Soc. -1991. -**74**, № 3. -P. 633—640.
15. *Kistner O.C., Sunyar A.W.* // Phys. Rev. -1962. -**125**, № 4. -P. 1158—1165.
16. *Shirane G., Cox D.E., Ruby S.L.* // Ibid. -1962. -**125**, № 4. -P. 1158—1165.
17. *Русаков В.С.* // Изв. РАН. Сер. Физ. -1999. -**6**, № 7.-С. 1389, 1390.
18. *Белоус А.Г., Пашкова Е.В., Макаренко А.Н., Хоменко Б.С.* // Неорган. материалы. -1997. -**33**, № 1. -С. 52—55.
19. *Matsui N., Takigawa M.* // Solid State Ionics. -1990. -**40**, № 41. -P. 926—928.
20. *Лукачина Е.П., Стеценко В.И.* // Неорган. материалы. -1978. -**14**, № 1. -С. 102—105.

Інститут загальної та неорганічної хімії
ім. В.І. Вернадського НАН України, Київ

Надійшла 28.11.2007

УДК 546.882/883

О.В. Крамаренко, О.В. Овчар

ВПЛИВ ХІМІЧНОГО СКЛАДУ НА МІКРОСТРУКТУРУ ТА ДІЕЛЕКТРИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ СИСТЕМ $\text{Ba}_3\text{Co}_{1+x}\text{Nb}_2\text{O}_9$ ТА $\text{Ba}_{3+3x}\text{CoNb}_2\text{O}_9$ ЗІ СТРУКТУРОЮ ПЕРОВСКІТУ

Досліджено процес утворення бар'єрів кобальт ніобату зі структурою перовскіту, розглянуто можливі шляхи оптимізації умов твердофазного синтезу. Вивчено фазовий склад нестехіометричних систем $\text{Ba}_3\text{Co}_{1+x}\text{Nb}_2\text{O}_9$ та $\text{Ba}_{3+3x}\text{CoNb}_2\text{O}_9$ та визначено вплив додаткових фаз на мікроструктуру та електрофізичні властивості. Встановлено, що в сполуках при $x = -0.07—0$ формується фаза $\text{Ba}_5\text{Nb}_4\text{O}_{15}$ і значення добротності підвищується. У системі $\text{Ba}_3\text{Co}_{1+x}\text{Nb}_2\text{O}_9$ при $x < 0$ виявлена присутність фази зі структурою тетрагональної вольфрамової бронзи $\text{Ba}_6\text{CoNb}_9\text{O}_{30}$, при якій добротність різко знижується.

З постійним розвитком систем комунікації і доступністю засобів зв'язку виникла необхідність у поліпшенні захисту переданої інформації. Для ефективної роботи необхідно шукати рішення для розробки нових матеріалів, які б зробили використання дорогих систем зв'язку більш доступним, але при цьому не поступались рівнем діелектричних характеристик. Таких як високі значення діелектричної проникності ($\epsilon \gg 1$), низькі діелектричні втрати в мікрохвильовому діапазоні (високі значення електричної добротності Q , часто використовуються як добуток на частоту $Q \cdot f$) і задовільні значення температурної стабільності ($\tau_\epsilon = \pm 5$ ppm/K).

Матеріали на основі складних танталвмісних перовскітів $\text{Ba}(\text{A}^{2+}_{1/3}\text{B}^{5+}_{2/3})\text{O}_3$ ($\text{A}^{2+} = \text{Mg}, \text{Co}, \text{Zn}$; $\text{B}^{5+} = \text{Ta}$) завдяки своїм низьким діелектричним втратам у санти- і міліметровому діапазо-

ні широко використовуються як основа для виробництва багатьох функціональних матеріалів, зокрема НВЧ-діелектриків, релаксорів та сегнетоелектриків [1].

Однак висока вартість вихідних реагентів, зокрема оксиду танталу, а також проведення процесів одержання матеріалів при екстремально високих температурах синтезу та відпалу протягом тривалого часу значно звужує їхнє застосування [3].

Значний науковий і практичний інтерес представляють перовскитні сполуки на основі ніобію та кобальту, оскільки вони можуть мати достатньо високий рівень необхідних електрофізичних параметрів, щоб успішно застосовуватися в НВЧ-техніці [2, 3].

В той же час існує проблема низької повторюваності результатів, тому отримання однофаз-

© О.В. Крамаренко, О.В. Овчар, 2008